

ԿԱՆԱՆՑ ԿԵՐՊՈՐԱՆԵՐԸ «ՍԱՍՆԱ ԾՈՒԵՐ» ՀԵՐՈՍԱՎԵՊԻ ՄՈԿԱՑ ՊԱՏՈՒՄՆԵՐՈՒՄ

Աննա Պողոսյան

Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի հայցորդ

ՀՀ, Երևան, Չարենցի 15

Էլ. հասցե՝ anna_poghosyan@yahoo.com

Հոդվածը ներկայացվել է 04.01.2022, գրախոսվել է 25.01.2023, ընդունվել է տպագրության 07.08.2023

DOI: 10.53548/0320-8117-2023.2-151

Ներածություն

«Սասնա ծռեր» հերոսավեպում, կանանց համեմատ, տղամարդկանց կերպարները, հերոսավեպի ժանրային առանձնահատկություններով պայմանավորված, ծանրակշիռ դեր ունեն, քանզի վիպական գործողությունների ընթացքի ու զարգացման ողջ ծանրությունը հիմնականում ընկած է հերոսավեպի արական չորս սերնդի ներկայացուցիչների վրա (Սանասար-Բաղդասար, Մեծ Մհեր, Դավիթ, Փոքր Մհեր): Նրանք իրենց հակոտնյա և հակառակորդ թշնամիների հետ միասին (Բաղդադի Խալիֆա, Մըսրա Մելիք և այլք) վիպական իրադարձությունների գլխավոր կրողներն են:

Այսուհանդերձ, վիպական հիշյալ կերպարների կողքին հերոսավեպում գործողությունների ծավալման ու բախումների մեջ որոշակի, երբեմն վճռական դեր են կատարում նրանց կին զուգորդները, որոնք խտացնում կամ տիպականացնում են հերոսների արարքները, կանխում, մեղմացնում կամ էլ ավելի են սրում կոնֆլիկտային բախումները և, ի վերջո, կարևոր դեր ստանձնում հերոսավեպի վիպական անցուդարձի զարգացման ընթացքում¹:

Նշենք, որ հոդվածում մեր քննության առարկան հիմնականում հերոսավեպի Մոկաց տիպաբանական խմբի պատումներն են, թեև նկատի ենք ունեցել նաև մյուս (Սասուն և Մուշ) ազգագավառներից գրանցվածները:

Կերպարների դասակարգման սկզբունքները

«Սասնա ծռեր»-ում կանանց կերպարները, ըստ հարազատության աստիճանի, բաժանվում են երկու հիմնախմբի՝ *յուրային* և *օտար*: Ընդ որում, յուրային կերպարների մեծ մասը նախկինում եղել է օտար և մի շարք փոր-

¹ Հայ էպոսագիտության մեջ «Սասնա ծռեր» հերոսավեպի գլխավոր հերոսների և նրանց կին զուգորդների առապելաբանական և պատմական նախատիպերի ուսումնասիրություններին անդրադարձել են բազմաթիվ բանասեր-բանագետներ (այս մասին նշում է նաև Ն. Հակոբյանը, տե՛ս Հակոբյան 1983, 6), ինչպես Մ. Աբեղյանը, Հ. Օրբելին, Ս. Հարությունյանը, Ա. Պետրոսյանը, Տ. Դավթյանը և այլք:

ծոյություններից հետո, հարսնանալով Սասնա հերոսներին ու մայրանալով, դառնում են յուրային և իրենց ողջ էությանը վերածվում յուրային հերոսին համարժեք կերպարի (Դեղձուն Ծամ, Արմաղան, Խանդույթ, Գոհար): Հերոսավեպում ամենահարազատը նախամայր Ծովինարի կերպարն է, որը բնիկ է:

Հարազատության առումով ուսումնասիրված կին կերպարների ներկայացուցիչները՝ Սասնա հերոսների կանայք՝ Սանասարի կին Դեղձուն Ծամը, Մեծ Միերի կին Արմաղանը, Դավթի կին Խանդույթը և Փոքր Միերի կին Գոհար խաթունը, օժտված լինելով բնավորության յուրահատուկ գծերով, ունեն նաև բոլորի համար ընդհանուր հատկանիշներ՝ անհուն սեր ու նվիրվածություն ամուսիններին, անկեղծ նվիրում Սասնա հերոսական տանը և տոհմին, ունեն բարոյական բարձր հատկանիշներ. հայրենասեր են, անվերապահորեն նախանձախնդիր են ընտանեկան սրբությունների նկատմամբ: Հոժարակամ ամուսնանալով Սասնա տան հերոսների հետ՝ դառնում են հարազատ ու յուրային:

Կին-տղամարդ հարաբերություններում առաջանում են մի շարք կոնֆլիկտային իրավիճակներ, որոնց մեծ մասը լուծվում կամ չեզոքանում է փոխզիջման կամ փոխհամաձայնության շնորհիվ: Սակայն հակամարտությունների մի մասը բնավ չի լուծվում համաձայնությամբ և վիպական հերոսի համար դառնում է ճակատագրական: Նման իրադրություններ են առաջանում Ձենով Հովհանի կին Սառյեի և Դավթի (կամ Միերի) միջև ծագած կոնֆլիկտային հարաբերությունների պատճառով, երբ հորեղբոր կինը, սեռական հակումներ դրսևորելով ամուսնու հարազատի նկատմամբ, մերժվում է, ուստի զրպարտում է նրան և պատճառ դառնում հերոսի (Դավթի, որոշ տարբերակներում էլ՝ Միերի)՝ Սասնա տնից ընդմիշտ վտարվելու: Նմանատիպ կոնֆլիկտային հարաբերություններ են դրսևորվում նաև Դավթի ու Չմշկիկ սուլթանի, ապա՝ Դավթի և իր աղջկա միջև:

Ուշադրության են արժանի նաև «Սասնա ծռեր»-ի միայն այն կանանց կերպարները², որոնք վճռական դեր ունեն հերոսավեպում և հանդես են գալիս գրեթե բոլոր տիպաբանական խմբերում³:

² «Սասնա ծռեր» հերոսավեպում վիպական հերոսների կանանց բնավորության, ամուսնության և մի շարք փորձություններ հաղթահարելու, հարսնանալու և մայրանալու հատկանիշների նմանություններն ու ընդհանրությունները հաշվի առնելով՝ հողվածում զույգերով են քննության ենթարկվում Դեղձուն Ծամի և Արմաղանի, Խանդույթի և Գոհարի կերպարները: Նույնը կարող ենք ասել նաև վիպական հերոսների կյանքում վճռորոշ, բայց և բացասական դերակատարություն ունեցող օտար կանանց կերպարների՝ Սառյեի, Չմշկիկ Սուլթանի և Դավթի աղջկա մասին: Հետաքրքրական են երկվական կին կերպարները՝ Արտատեր Պառավն ու Իսմիլ Խաթունը, որոնց կերպարների քննությունը կատարվում է առանձին ենթաբաժնով:

³ «Սասնա ծռեր»-ում հիշատակվում են, օրինակ՝ «ազապ» աղջիկներ, որոնք Դավթի հետ կերուխում են անում, յոթ ազապ աղջիկներ, որոնք ճանճ են քշում, որպեսզի Մելիքի քունը չխանգարվի, իսկ յոթն էլ ոտքերն են «մաժում», Կոզբաղնին ծաղրող կանայք, Իսմիլ Խաթունին ծառայող վարձկան կանայք կամ աղջիկներ, որ շեղեն Մելիքի հետ մենամարտող Դավթի ուշադրությունը, գուսան կանայք, որոնք հանդես են գալիս տարբեր առիթներով, ինչպես գրում է Վ. Եղիազարյանը՝ «որպես Դավթին

Նախամայր Ծովինար

Սասնա կամ «Ջոջանց» տան հիմնադիր Եղբայրների հրաշալի ծնունդը նախ և առաջ կապվում է Ծովինարի⁴ հետ (Ծովյալ կամ Ծովինար խանում, «Ծովի հարս», Ծովանուշ⁵), որով և հերոսավեպում Ծովինարը ձեռք է բերում նախամոր հատկանիշներ:

Ծովինարը հայոց խաչապաշտ թագավորական գերդաստանից է: Թագավորական կամ ընտիր ծագումը, ըստ վիպասացի, իմաստավորվում է խաչապաշտ լինելու հանգամանքով, որոնք հերոսավեպում ինչ-որ տեղ հոմանիշային արժեք են ձեռք բերում: Խաչապաշտ ծագումն ու դաստիարակությունն էլ⁶ աղջկան առաջնորդում են հերոսական հատկանիշներ ձեռք բերելու:

Խաչապաշտ գերդաստանին պատկանող աղջիկը նաև լուսատեսիլ ու անկողնատեղի գեղեցկության տեր էր, որը ճանաչվում էր տեսնողների՝ անգամ, կռապաշտ խալիֆի հարկահավաքների կողմից. «*Խաչապաշտ թագավորու աղջրկ տիսանք, / Վուր գիշեր, ցերեկ չուրի՛ս, չխմի՛ս, / Համա անհու ջիպ ու ջամալ թամաշա ենիս*⁷»:

Գլխավոր կոնֆլիկտը, որը նախ ծագում է կռապաշտ Բաղդադի խալիֆի և հայոց խաչապաշտ թագավորի միջև, վիպական իրադարձություններին համընթաց մեղմվում է կամ սրվում, թուլանում կամ լարվում, բայց ի վերջո լուծվում է. կանխվում է սպասվող լուրջ բախումը, երբ կռապաշտ թագավորը բռնությամբ ցանկանում է կնության առնել խաչապաշտ երկրի կամ թագավորի աղջկան, հակառակ դեպքում նա սպառնում է ավերել երկիրն ու կոտորել ժողովրդին: Այս պահանջը լուծվում է աղջկա՝ ամուսնությունն ընդունելու անձնագրությամբ. «*Վուր չերթա՛մ, / Իմ խոր երկրը քնր քնողըն, ավագ տը մաղըն. / Իս մեկ ջան իմ, երթամ կուրսվիմ, աղեկ ի, / Քննց իմ խոր երկրը ավիրի*⁸»:

Սակայն այստեղ էլ առաջանում է մեկ այլ՝ աղջկան իր հավատքին պահելու խնդիրը (տարբեր պատումներում սա իրացվում է տարբեր կերպ), որը ևս լուծվում է նրա հետ «*խրապոիչ ոք*⁹»՝ քահանա կամ վարդապետ դնելով:

կողմնորոշողներ» (Եղիազարյան 2012, 200) և այլն: Այս կերպարները, թեպետ հերոսավեպում դրվագայնորեն են երևան գալիս, բայց և այնպես առնչվում են հերոսների հետ. այս առումով կարևոր դերակատարում ունեն, սակայն այսքանով սահմանափակվում է նրանց դերը:

⁴ «Ծովյան» բառի մասին տե՛ս Աբեղյան 1966, 415, Պետրոսյան 1997, 14:

⁵ Ծովինար անվան ստուգաբանության մասին տե՛ս Իսահակյան 1939, 29, Դալայան 2008, 29-30, Դալայան 2002, 193-213:

⁶ Պատումներից մեկում աղջիկը նույնիսկ անտեղյակ է աշխարհից և երբ հորը խնդրում է հասակակից աղջիկների հետ դուրս գալ աշխարհը տեսնելու, հոգնում է և ցանկանում ջուր խմել, երբ խմում է մեկ ու կես բուռ ջուր, և աղբյուրը ցամաքում է, աղջիկը լալով վայ է տալիս իրեն, թե ինչ մեղավոր է ինքը: Սա վկայում է, որ նա դաստիարակվել կամ մեծացել էր աշխարհից (մեղքից) կտրված, անտեղյակ կամ միամիտ:

⁷ Սասնա ծռեր 1936, 308:

⁸ Սասնա ծռեր 1936, 309:

⁹ Աբեղյան 1966, 445:

Աղջկա որոշակի գործողությունների ընտրությամբ է պայմանավորվում այն գերբնական կամ հրաշալի արդյունքը, անարատ հղիությունը, ինչպես նաև որդիների հրաշալի ծնունդը, որով հատկանշվում և առանձնանում է նրա կերպարը՝ դառնալով հերոսական:

Գործողությունների այդ շղթան հերոսավեպի Մոկաց խմբի գրեթե բոլոր պատումներում հստակ արտահայտված կրոնական բնույթ¹⁰ ունի՝ հետևյալ մոտիվաշարերով. հոգևորականներ (տերտեր կամ վարդապետ) են աղջկա հետ դնում իբրև ուղղորդողներ, աղջիկը նրանց հետ աղոթում է կամ ուխտի է գնում, նա ամուսնուն խնդրում է քառասուն օր չմոտենալ իրեն, հոգևորականի օրհնած կամ ձիու սմբակի առաջացած փոսից ջուր է խմում, ի վերջո, անարատ կերպով հղիանում և ծնում է երկվորյակ եղբայրներին¹¹: Աղջիկը դիմում է նաև խորագիտության, երբ համոզում է խալիֆին, թե դու շատ զորեղ ես, «*Խոսացիր, քի բերնի հեղը առա՞*»¹² և դրանից «հղիացա», որից խալիֆի հպարտությունը շոյվում է, և դարձյալ կանխվում է բախումը¹³:

Աղջիկը թագավորին խնդրում է, որ հավաքի իր բոլոր կանանց՝ «*Երթանք դաշտ, քեֆ-սեյրան անինք: / Թագավորը անցկուն երալ: / Խըլուսուն ելան, թագավորու աղջըկ / Յեռսուն ինը կնկնով ու վարդապիտով գացըն դաշտ*»¹⁴:

Թվում է, թե աղջիկը համակերպվել է իր հետ պատահածին և թագավոր ամուսնուց խնդրում է քեֆ-ուրախություն կազմակերպել, սակայն մի փոքր հետո բացահայտվում է նրա ներքին ողբերգությունը. «*Թագավորու աղջըկ կնկտիրուն եսաց. / – Գացե՛ք, ծի խամա քեֆ երեք: / Են ու վարդապիտ գացըն՝ն, Ծովու պռուկ նստան ու լացըն՝ն*»¹⁵:

Աղջկա ողբերգությունն արտահայտող լացը նախ և առաջ սրտաբուխ աղոթք էր՝ իր դավանանքն անաղարտ պահելու համար: Նա չէր ուզում կենակցել իր համար օտար, կռապաշտ թագավորի հետ, թեպետ կարող էր (ըստ այլ տարբերակների) և համակերպվել, մանավանդ որ կռապաշտ թագավորը ոչ միայն հիացած էր նրա գեղեցկությամբ, այլև կատարում էր աղջկա դիմում-խնդրանքները: Հետևաբար բարոյական գերագույն նպատակը, որը դրված է Ծովինարի կերպարի մեջ, ոչ մի գնով չի խաթարվում՝ աստվածային ողորմությամբ:

Անձնագրի լինել, միևնույն ժամանակ մնալ անարատ, չկենակցել կռապաշտ թագավորի հետ, բայց ի՞նչպես էր դա հնարավոր. հերոսավեպում

¹⁰ Կրոնական թեման հատկապես բնորոշ է Մոկաց խմբի պատումներին, որը բանագետ-գրականագետ Հ. Համբարձումյանը համարում է «*համակարգային յուրահատկության արդյունք*», տե՛ս Համբարձումյան 2018, 155:

¹¹ Այս կայուն մոտիվաշարերի մասին մանրամասն տե՛ս Համբարձումյան 2018, 149-156:

¹² Սասնա ծռեր 1936, 129:

¹³ Ծովինարի արած այս արտահայտության մեջ Հ. Համբարձումյանը կատակային երանգ է տեսնում, Համբարձումյան 2018, 155:

¹⁴ Սասնա ծռեր 1936, 309-310:

¹⁵ Սասնա ծռեր 1936, 310:

առհասարակ վիպասացը «*տալիս է գործողության զարգացումը, որով և որի մեջ պարզվում է Վեպի գաղափարախոսությունը*¹⁶», նա ինքնաբերական կերպով, միևնույն ժամանակ անվերապահորեն հավատում է, որ աղջկա անկեղծ լացն ու աղոթքը, ուխտը և խնդրանքը կամ հոգևորականի օրինած ջրից խմելը աղջկա անլուծելի խնդրի լուծումն են, և այդպես էլ լինում է. «*Աստուծո՛ւ հրամանով ծով բացվից, մե՛ խամ ջուր իրե՛. / Բո՛ւտ տվից, մե՛ ջուր խմից, / Մեկե՛լ բո՛ւտ կիսապ, իրե՛ տուն*¹⁷»: Կամ՝ երբ տարբերակներից մեկում ասվում է. «*Հագմագա աղբուր ըմ բացվավ. / Թագնվուրու աղջրկ կուց եզար հեղա աղբուր՝ մեջ, / Մեկ լիք խմավ, մեկ՝ կիսապ*» ապա՝ «*Հաղբուր ցամքավ. հանտից դարձան, եկը՛ն*¹⁸»: Հագմագա (ակամա) նշանակում է հանկարծ և դարձյալ ցույց տալիս է, որ անսպասելի, մեկ ուրիշ կամքով է աղբուրը գոյանում, այսինքն՝ հրաշք է տեղի ունենում:

Ծովինարի կերպարի մեջ անարատ հղիացման սյուժեն կապվում է վիպասացի մեջ անթեղված՝ Աստվածածնի բաղձալի կերպարի նմանության հետ¹⁹: Այս առումով ուշագրավ է Տ. Դալայանի համեմատությունը միջնադարյան բանաստեղծ և տիեզերական վարդապետ հռչակված Գ. Նարեկացու տաղի մեջ Աստվածամոր՝ «*Եղեգնյա սափորի*» նմանվող կերպարի, ապա նաև միջնադարյան հայրեններից մեկում հանդիպող ծովաչյա կնոջ հետ²⁰: Թեպետ վիպասացի համար ոգեշնչողը Աստվածամայրն է, բայց միևնույն ժամանակ նա անգերազանցելի սրբություն է, ուստի հերոսավեպում Ծովինարի անարատ հղիությունը սյուժետային այլ լուծում ունի:

Վիպասացը ցույց է տալիս, որ Ծովինարի այս հրաշալի հատկանիշը եզակի չէ, այսինքն՝ պատահական ինչ-որ դիպված չէր աղջկա հետ կատարվածը, այլ Սասնա տան բոլոր գլխավոր կերպարները Ծովինարի օրինակը (նույնիսկ նրա խրատով. հիշենք, որ երկվորյակները մոր խորհրդով են մերժում կռապաշտությունը) աչքի առաջ ունենալով՝ ձեռք են բերում հերոսական շատ այլ հատկանիշներ. այդ օրինակը Աստվածային զորությանն ապավինելն էր՝ հավատքով և երկյուղով (հերոսավեպի տեքստն այդ մասին է պատմում), որը միտված էր ամեն գնով պահպանելու իրենց ժառանգաբար փոխանցված խաչապաշտությունը: Ծովինարի կերպարի հիմնական շեշտադրումները հերոսավեպի տարածքային տարբերակներում գեղարվեստական այս կամ այն լուծումներով են հանդես գալիս:

¹⁶ Աբեղյան 1966, 475:

¹⁷ Սասնա ծռեր 1936, 128:

¹⁸ Սասնա ծռեր 1936, 310:

¹⁹ Ըստ հերոսավեպի վիպասացների կենսագրական տվյալների՝ նրանք բարեպաշտ քրիստոնյաներ են եղել:

²⁰ Դալայան 2008, 28:

Դեղձուն Ծամ և Արմաղան

Դեղձուն Ծամը (կամ Քառասուն Ճյուղ Ծամ)²¹ հերոսավեպի Մոկաց պատումներում հանդիպում է տարբեր անուններով, հաճախ առանց անունի՝ հիշատակվելով Պղնձե քաղաքի թագավորի աղջիկ²² կամ՝ թագավորի աղջիկ, երբեմն էլ՝ Սպիտակ ամրոցի աղջիկ:

Դեղձուն Ծամի ու Սանասարի սիրո և ամուսնության պատմությունը քնարական երանգ ունի, ընդ որում, Ա. Սահակյանը²³, ինչպես նաև Հ. Համբարձումյանը դրա մեջ իրավացիորեն նկատում են առասպելական և դուցազնական հեքիաթին բնորոշ հետքեր, որոնք «...երանգավորվում են պատմական որոշակիությամբ, կապվում պատմական տեղավայրերի հետ²⁴»:

Աղջկա կերպարը հերոսավեպում գծագրվում է Սանասարին ուղարկած իր նամակի մեջ²⁵. «Յես Պղնձե քաղաքի թագավորի աղջիկն իմ. / Իմ սըրդը քանց եսա՝ դարդարկ կուժ սարսուփ ա. / Իմ գլոխ քանց եսա՝ լիք կուժ լիքն ի. / Աստծու շնորքով լցուկ իմ: / Քառասուն տեղե քառասուն մարդ ի եկած իմ վրբեն ուզիլու. / Յես խոսք չըմ տվի: / Երազով զքի տըսիր իմ, արի՛, ընձի ա՛ռ²⁶»:

Այս կերպարի մեջ Հ. Օրբելին ցույց է տալիս մայրիշխանության ժամանակների տան տիրուհու մի շարք գծեր²⁷:

Դեղձուն Ծամը ամուսնու՝ Սանասարի մահից հետո բազմաթիվ կամավոր ինքնաբանտարկումների, զոհողությունների է դիմում՝ դրսևորելով իր անհուն նվիրումն ու հավատարմությունը սիրելիին: Նա մխիթարվում է այն ժամանակ միայն, երբ տեսնում է Սանասարի ժառանգական շարունակության լավագույն գծերը թողան՝ Դավթի մեջ:

Երբ Դավիթը նախապատրաստվում էր կռվի, հանդերձավորումից հետո «...Դավիթ սազ ելուու ծեծել²⁸», և սազի ձայնը հասնում է Մամի²⁹ ականջին. «Մամիկն ըսաց. «Իլիմ դիւս, / Ես վա՛ն՛կ ի՛ կ՛երթա կռիվ³⁰»: Մամի ուխտը կատարվում է. դուրս է գալիս և պատուհանից տեսնում է իր փափագը՝ «Մհերի տեղն» կռիվ գնացող «նորամանուկ»-ին: Հուզախառն աղաչանք է անում Մհերի ձիուն՝ Մուրատին, որ նորամանուկ Դավթին անպատրաստ չտանի դաշտ՝

²¹ Դեղձուն Ծամի (կամ Քառասուն Ճյուղ Ծամի) կերպարը ևս աչքի է ընկնում իր առասպելական հնությամբ: Մ. Աբեղյանը Պղնձե քաղաքի թագավորի աղջկա կերպարում տեսնում է «սերբանդ հավքի» կերպարափոխության մոտիվը (հմմտ. Աբեղյան 1966, 416):

²² Սասնա ծռեր 1936, 142:

²³ Սահակյան 1975, 102:

²⁴ Համբարձումյան 2018, 159:

²⁵ Սասնա ծռեր 1936, 143:

²⁶ Սասնա ծռեր 1936, 143:

²⁷ Օրբելի 1956, 20:

²⁸ Սասնա ծռեր 1936, 743-744, տարբերակ՝ «Տավիթ ելավ, սազ իլուու զարկել», Սասնա ծռեր 1936, 775:

²⁹ Ըստ մեկ այլ մոկաց տարբերակի (ԺԶ) վիպասաց Ռաշոյի՝ Դավթի «Խորքուր» (տե՛ս Սասնա ծռեր 1936, 775):

³⁰ Սասնա ծռեր 1936, 743:

«Ըսաց. –Մուրա՛ր, քեզնից կը խնդրվեմ, / Դու իմ նորմանուկ խոր խենքելա-
րեղ վեր դնես: / Խոր ջեռքեքնը շանք տաս³¹»:

Այստեղ ուշագրավ են սգավոր Մամիկի «խալավքները» (զգեստը), այն-
քան «փչացեր» էր, որ երբ վեր է ելնում շորերը պոկվում-թափվում են հնույթ-
յունից: Ինչը մի կողմից վկայում է, Դեղձուն Ծամի՝ երկար ժամանակով
ուխտի մեջ փակված լինելու, մյուս կողմից էլ՝ հերոսի (Դավթի) հետ նախնի-
ների կապի մասին:

Հերոսավեպում նույն քնարական գիծը շարունակվում է Արմաղանի ու
Մհերի սիրո և ամուսնության պատմության մեջ:

Ամրոցում գերության մեջ պահվող արքայադուստր Արմաղանին Մեծ
Մհերն ազատում է՝ սպանելով դեհն և ամուսնանալով նրա հետ: Երբ որոշ
ժամանակ անց Իսմիլ խաթունը Մհերին հրավիրում է Մըսր, կինն ընդդի-
մանում է, սակայն Մհերը չի լսում նրան, ընդունում է օտար թագուհու հրա-
վերը: Եվ Արմաղանը երդվում է քառասուն տարի հրաժարվել ամուսնական
կյանքից, բայց երբ Մհերը վերադառնում է տուն, Արմաղանի կանացի ինքնա-
սիրությունը տեղի է տալիս հայրենի երկրին ու տոհմին նեցուկ, հզոր ժառանգ
ունենալու՝ սեփական հանրության հոգեբանությանը:

Նա անգամ երդմնազանցության (անեծքային անխուսափելի պատժի
ենթարկվելու) սպառնալիքն արհամարհելով՝ անձնականը ստորադասում է
ազգային – հասարակական շահերին, որով այս կերպարը ձեռք է բերում որո-
շակի մոնումենտալություն, մանավանդ որ ժառանգ ունենալուց հետո ինքն ու
ամուսինն անմիջապես մահանում են և անմահության հետք թողնում
տոհմակիցների հիշողության մեջ:

Խանդութ և Գոհար

Դեղձուն Ծամի ու Սանասարի, Խանդութի ու Դավթի ամուսնությունները
նույն վիպական սյուժեով են կապվում: Նշենք, որ Խանդութի և Դավթի սի-
րային պատմության ընդհանուր վիպական գծեր կան նաև ուրիշ ազգերի
էպոսներում:

Խանդութը թե՛ «խորոտ էր», թե՛ քաջ, «...նա կապվում է Դավթի հետ
անձնուրաց սիրով, և նրա պես դառնում հայրենի հարազատ զավակը, սի-
րելով-յերբ հարկավոր ե սիրել, ատելով-յերբ հարկավոր ե ատել...³²», - գրում
է Ա. Տերտերյանը: Խանդութը չի մնում իր հայրական տանը, նա Դավթի հետ
ճանապարհ է ընկնում դեպի Սասուն:

Հերոսական ուժեղ գծերով օժտված Խանդութը սիրող, հավատարիմ կին
է. «...նա իր սիրո մեջ վերին աստիճանի կանացիական ե,... և տղամարդու

³¹ Սասնա ծռեր 1936, 774:

³² Տերտերյան 1939, XV:

մեջ ինքնալրացում փնտռող³³»։ Կոնֆլիկտը Խանդութի և Դավթի միջև լուծվում է՝ տեղի տալով խորը սիրո զգացմունքին, որը հերոսավեպում արտահայտված է բանաստեղծական երևակայությամբ, երբ Խանդութն «առնում» է խոռված Դավթի սիրտը. «*Խանդութ խաթուն կը գնի, / Դավիթը՝ ձեռներն կը բռնը. / Հնդից կը քեշի, վուր տա՛նը հուր ողեն։ / Դավիթ ըռըկիր ի, չե՛րթա։ / ...Կ՛ըսի. – Դավիթ, վրե՛ջըս ի՛գնի։ / Կ՛ըսի. – Չըմ ի՛գնի. իս տը կանգնիմ, / Իմ ձին խիծնիմ, երթամ իմ տուն...*»³⁴։ Առհասարակ, հակամարտությունը Սասնա հարսների ու իրենց ամուսինների միջև ունի ժամանակավոր բնույթ, չի վերածվում անլուծելի հակասության, լուծվում է փոխհամաձայնությամբ, բարեկամաբար և բարյացակամությամբ. «...Դավիթ վար ձիուն հա՛ կը գնի, հա՛ ականջ կ՛ենի։ / Կ՛ըրիշկի՛ մեկ ձեն կը գնի, հա՛ կը բռնա. / –Դավիթ, Դավիթ, կանգնը՛. / Կանգնը՛, չոր իս իգնի՛մ։ / Դավիթ ձիու վիրիվեն՛ / Սկնա դառնա, կ՛ըրիշկի, / Կը՛ տիսնա՛ Խանդութ խաթուն / Բիբիկ հիտեվն կը վազնը։ – / ...Վուր հըմեն ըլիր ի երուն, / Վուր վորտեղ դնի, վուրաց տեղ լիք երուն կ՛ընը։ – / Վուր Դավիթ կը տիսնի, կը դառնա վերա...»³⁵։

Դավթի մահից կամ սպանությունից հետո Խանդութը կյանքը չէր պատկերացնում առանց ամուսնու՝ «*Հիտիվ Դավթին, իս ախշար չմնար*»³⁶, *Չինք վնր ուր գլխուն տփից վնր քնրուն...*³⁷։

Հերոսավեպում Գոհարի և Փոքր Միերի ամուսնական միությունը նույնպես սիրով է կատարվում։ Գոհարը բնավորության գծերով նման է թե՛ Դեղձուն Ծամին, թե՛ Արմաղանին ու Խանդութին։ Նա էլ օտար երկրի թագավորական տան ծագում ունի։ Ինքն է ընտրում իր փեսացուին, ծալված մենամարտում է ապագա ամուսնու հետ, համոզվում է իր ընտրության մեջ, որ գործ ունի հերոսի հետ, հետո միայն հնազանդվում է նրան։ Գոհարն էլ երկար փորձություններ հաղթահարելով և հարսնանալով՝ դառնում է Սասնա տան վերջին հերոսական սերնդի՝ Փոքր Միերի կինը, յուրային հերոսուհի, որն ամեն ինչի պատրաստ է հանուն իր ամուսնու։

Միերի և Աստղու Յոլածնի մենամարտի ժամանակ բացահայտվում է Գոհար խաթունի անմնացորդ նվիրումն ու սերն իր ամուսնու նկատմամբ. երբ վերջինիս տեսնում է վտանգի մեջ, Գոհարը ինքնամոռաց ճչում է՝ «*Ա՛ստղո՛ւ Յոլածին, իմ Միերին մը զարգի, Ինչ որ գ՛ուզիս, տամ քըզի... / Իմ կյանք գ՛ուզի՛ս, տամ քըզի*»³⁸։

³³ Տերտերյան 1939, XIV–XV:

³⁴ Սասնա ծռեր 1936, 452:

³⁵ Սասնա ծռեր 1936, 453:

³⁶ Սասնա ծռեր 1936, 227:

³⁷ Սասնա ծռեր 1936, 227:

³⁸ Սասնա ծռեր 1944, 347:

Գոհարի վճիռը որքան հանկարծակի, նույնքան էլ հաստատական էր: Նա կրկին ուժգնորեն խնդրում է. «–Աստղը՛ Յոլածին, իմ Միերին մը զանգի, / Ինչ որ գ'ուզիս, տամ քրզի: / – Աստղի՛կ Յոլածի՛ն, – ըսավ, / – Իմ շահ-բալաբան Միերին խնայե՛ ... Ի՛նչ գուզիս՝ կիդամ³⁹»:

Այս և ուրիշ գեղարվեստական դրվագներում էլ բացահայտվում են հերոսուհու բնավորության վեհ դրսևորումները: Գոհարը շարունակ սպասում է Միերին՝ աչքը պատուհանին (փանջարին), և վերագտնում է իրեն միայն այն ժամանակ, երբ տեսնում է, որ ամուսինը «սաղ-սալամաթ» տուն է վերադարձել. «–Միե՛ր, դու բարո՛վ, հազա՛ր բարին: / Յես չա՛վդընենք՝ իմ յաշք քիսներ քրզի. / Չե՛, որ սաղ-սալամաթ քրզի տեսա, / Ինչ գ'ուզի, թըխ եղնի: / Միեր ու Գոհար իրար տեսան⁴⁰»:

Խանդուք խաթունն իրեն աշտարակից ցած է նետում սպանված սիրեցյալ ամուսնու կսկծից, որովհետև Դավթից հետո այլևս անելիք չունենալուց, Գոհարը մեռնում է դարձյալ սիրուց՝ Միերին չտեսնելու կարոտախտից: Ժողովուրդը իր հերոսներին պատկերել է կատարյալ նվիրումով, գեղեցիկ սիրով⁴¹: Ահա այդպես գեղեցիկ սիրում և նույնքան էլ գեղեցիկ մեռնում է հավերժական նվիրումով, խորը սիրով լի Գոհարը:

Միերը բազում պատերազմներից հետո տուն է վերադառնում և Գոհարին մեռած է գտնում. «...Թղթիկ մը գրեր դրեր էր դռնին. / «Միեր քո սիրուց մեռա, / Ընձի կխորես քո մոր կուշտ⁴²»:

Արտատեր Պառավ

«Սասնա ծռեր» հերոսավեպի յուրային կանանց կերպարների հիմնախմբի մեջ է Արտատեր Պառավի կամ ուղղակի Պառավի կերպարը (որը կորեկի դաշտ ունի)՝ իբրև որբեկայրի սասունցի հարս⁴³, որ նվիրված է հայրենի հողին, Սասնա հերոսական տոհմին և մանավանդ՝ որբ Դավթին:

Անձնանուն չունեցող Պառավի կամ տարեց կնոջ (այն է՝ իմաստուն, փորձառու⁴⁴) այս կերպարը⁴⁵ հանդիպում է թե՛ հայ և թե՛ բազմաթիվ այլ

³⁹ Սասնա ծռեր 1979, 241:

⁴⁰ Սասնա ծռեր 1944, 344:

⁴¹ Ժողովուրդը թերևս ամենակատարյալը համարել է Դավթի և Խանդուքի սերը. «Խանդուք ու Դավթը քաղցր են, քանց թե Գոհար ու Միեր», պատմելիս ավելացրել է ալաշկերտցի վիպասաց Մանուկ Թորոյանը (Սասնա ծռեր 1944, 343):

⁴² Սասնա ծռեր 2000, 56:

⁴³ Ըստ մոկացի վիպասաց Խապոյենց Զատիկի վկայության՝ «այս պառավը Միերի՝ Դավթի հոր սիրելիանն էր յեղել» (հմմտ. Սասնա ծռեր 1936, 70):

⁴⁴ Հերոսավեպի տարբերակներում գործածվում են թե՛ մայր (բարբառային տարբերակով՝ մեր, մերա, մարե, մամե) և թե՛ նանի հոմանշային ձևերը:

⁴⁵ «Սասնա ծռեր» հերոսավեպում պառավի կերպարի մասին տե՛ս Օրբելի 1956, 26, Գալստյան 2004, 113-117, Համբարձումյան 2018, 45-52, Եղիազարյան 2012, 206, Ղարիբյան 2012, 170-178:

ժողովուրդների բանահյուսական ավանդույթներում⁴⁶ մի կողմից, հանդես է գալիս իբրև խորհրդատու գործառնություն, իսկ մյուս կողմից էլ դրսևորվում է նրա երկվական՝ բացասական, վրիժառու գործառնությունը (դա մանրակրկիտ քննել է Հ. Համբարձումյանը)⁴⁷:

Հ. Օրբելին այս կերպարի հիմքում բացորոշ տեսնում էր բազմաթիվ ժողովուրդների մոտ ընդունելի մայր-կնոջ գործառնությունը⁴⁸: Իսկ Մ. Գալստյանը բանահյուսական կայուն կերպարների շարքին դասվող Պառավի կերպարի բացահայտման գործում ուսումնասիրել է «Սասնա ծռեր» հերոսավեպի տարբերակներում հանդես եկող կորեկամշակ-շաղգամամշակ Պառավին ոչ պատահականորեն. քանի որ այս դիտանկյունից դրա քննությունը ներառում է «Սասնա ծռերում» Պառավի կերպարի հիմնական գործառնությունը՝ միջնորդությունը, նվիրագործության իրականացումը:

Նա նաև մայրական խրատներ, ցուցումներ է տալիս Դավթին, թե ինչպես պետք է գործել, բացահայտում է գաղտնիքներ՝ մատնանշելով Մհերի ժառանգության իրավունքը և այս ամենն անում է Մհերի՝ «Քիւ խոր խաթըր՝ խամար»⁴⁹», մի խոսքով, «...հըմեն ճանքախ շանք»⁵⁰ է տալիս, ապա խրատում, թե ինչպես խուսափել հորեղբոր կնոջ՝ Սաղեի հետապնդումներից, կամ ում ընտրել իբրև կին՝ «-Դավիթ, էսաց, քի գորայի կտորը կնիկ՝ Խանդուխ խաթուն ի. / -Մարե՛, վորտե՛ղն ի Խանդուխ խաթուն, իս չըմ գի՛տի: / -Կո՛, Խոյա քնդաք, Իրանա խուղը մե՛ջ: / Էնա քննց զքի կտորի՛ճ ի, քննց քի խորոտ ի»⁵¹»:

Բացի վերը բերվածից, Պառավը հաճախ անիծում է Դավթին. դա ևս չի վրիպել հետազոտողների ուշադրությունից: Քանի որ Դավթի ճյուղում պառավի հիմնական գործառնություններից են համարվում օրենքն հսկելն ու օրինականությունը պահպանելը կամ հերոսին օրինապահության մեջ վարժեցնելը. այս հանգամանքը ևս նկատվում է որպես հոգատարության դրսևորում:

⁴⁶ Բանագիտական գրականության մեջ մանրակրկիտ ուսումնասիրվել են Պառավի կերպարի առասպելական և դիցաբանական պատկերացումներն ու ընկալումները: Իբրև բանահյուսական հարուստ շերտեր ունեցող կերպար՝ այն քննել են նաև ռուս բանագետներ Վ. Պրոպը, Ն. Նովիկովը (Пропт 1976, 64, Новиков 1975, 224): Հայ բանագիտության մեջ բանագիտական և առասպելաբանական քննություններ կատարել են Հ. Օրբելին (Օրբելի 1956, 123-124), որոշ չափով՝ Մ. Աբեղյանը (Աբեղյան 1985, 61), Հ. Համբարձումյանը (Համբարձումյան 2018, 122-123, 166-170), նաև Ղարիբյանը (Ղարիբյան 2012, 217-222):

⁴⁷ Համբարձումյան 2018, 122-123, 166-170:

⁴⁸ «...Հունական Դեմետրեի, այսինքն՝ մայր-հողի գծերը, հնադարյան գերմանացիների Էրդայի՝ Վոթանի սիրածի բնավորության գծերը նշմարվում են սասունցի պառավի մոտ, և գուցե պատահական չէ, որ հատկապես նրա մոտ է ընդգծված հոգատարությունը վարուցանքի նկատմամբ, հմմտ. Սասունցի Դավիթ 1961, LV:

⁴⁹ Սասնա ծռեր 1936, 439:

⁵⁰ Սասնա ծռեր 1936, 439:

⁵¹ Սասնա ծռեր 1936, 446:

Օտար կամ այլազգի կանայք. Սառյե և Չմշկիկ Սուլթան

Կին հերոսների հաջորդ հիմնախումբը *օտար կամ այլազգի* այն կանայք են, որոնք սկզբում բացասաբար, իսկ հետո նաև թշնամաբար են տրամադրվում Սասնա հերոսների՝ Դավթի կամ (որոշ պատումներում) Մհերի նկատմամբ: Դրանք են Սառյեն և Չմշկիկ Սուլթանը:

Դավթի կամ Մհերի ու Ձենով Հովհանի կնոջ՝ Սառյեի միջև ծագած հակասությունը հիշեցնում է Սուրբ Գրքում Հովսեփ Գեղեցիկի և Մետափրեսի կնոջ պատմությունը⁵²: Հորեղբոր կինը՝ Սառյեն, սուկ իր մարմնական կրքերից դրդված, փորձում է զանազան խարդավանքներով գայթակղել Դավթին, թեպետ հերոսը խուսափում է հորեղբոր կնոջ խարդավանքներից, սակայն վտարվում է տնից՝ Սառյեի զրպարտանքի պատճառով:

Դավթի և Չմշկիկ Սուլթանի միջև ծագած հակասությունը սկսվում է այն ժամանակ, երբ Դավթը հետ է տալիս Չմշկիկի նշանը և ամուսնանում Խանդութի հետ: Չմշկիկը, վիրավորված Դավթի անհավատարմությունից, քենով է լցվում և սպանում է հերոսին. որոշ պատումներում էլ մոր ոխը փոխանցվում է աղջկան, և աղջիկն է սպանում հորը:

Դավթի աղջիկը

Հերոսավեպի յուրային և օտար հերոսուհիների մեջ առանձնանում է Դավթի աղջկա կերպարը: Նա վիպական գործողությունների ընթացքում հանդիպում է միայն մեկ անգամ, այն է՝ եղեգնուտների մեջ պահ մտած վրիժառու աղջիկը դավադրաբար թունավոր նետով սպանում է գետում լողացող Դավթին, և ինքն էլ մահանում է Դավթի ուժգին գոռոցից: «Չինի աչքերով» այդ աղջիկը Չմշկիկ Սուլթանի դուստրն էր: Նետահար Դավթը զգում է, որ իրեն սպանողը իր իսկ զարմից է՝ «*էդ իմ սերմն էր, որ ինձի սպանեց*» ...*հմ ցեց իմ անձից է...*⁵³:

Վրեժով լցված աղջիկը սպանում է հորը՝ կործանվելով և ինքը. ահից մեռնում է:

Այսպիսով, Դավթի ականա գործած մեղքի (ամուսնության խոստման կամ երդման մոռացության) պատճառով տեղի է ունենում վիպական ողբերգություն, որով էլ ցույց է տրվում հերոսի մարդկային բնությունը:

Իսմիլ խաթուն

Իսմիլ խաթունը, լինելով Սասնա հակոտնյա թշնամի Մըսրա ավագ ու կրտսեր Մելիքների կին և մայր՝ իրադարձությունների բերումով, ըստ որոշ տարբերակների, դառնում է Սասնա տան ժառանգներից մեկի՝ Մեծ Մհերի սիրուհին:

⁵² Աբեղյան 1966, 419:

⁵³ Սասունցի Դավիթ 1961, 292: Նույն արտահայտությունը տե՛ս նաև Սասնա ծոեր 1951, 520:

Իսմիլ խաթունը Սասնա Մհերին կանչում է Մըսր և հանուն հզոր ժառանգի կենակցում նրա հետ, ծնում է կրտսեր Մըսրա Մելիքին, որը դառնում է իր խորթ եղբոր՝ Դավթի գլխավոր թշնամին, եղբայր, որի սնուցիչն ու խնամակալն էր դառել Իսմիլ խաթունը: Հենց այդ հանգամանքով էլ դրսևորվում է Իսմիլ խաթունի սրտացավությունը Դավթի հանդեպ:

Հերոսավեպում Իսմիլ խաթունը բնութագրվում է իր՝ հենց այս երկվական դերով՝ իբրև լայնախոհ հայրենասեր կին, գորովագութ մայր և անչար թագուհի: Այս կերպարի հարուստ նստվածքներում նշմարվում են հետևյալ հատկանիշները՝ գորովագութ մոր փայփայանքներ, զավակների սնուցում և խնամք, հաշտության և համերաշխության ազնիվ ձգտումներ խորթ եղբայրների հարաբերություններում, անձնագոհության պատրաստակամություն՝ զավակների կյանքի փրկության համար, հերոսի հետ ամուսնության ձգտում՝ հանուն որդեծնության, օջախի շարունակականության և այլն⁵⁴:

Նա գորովագութ մոր խնամքով սնուցում, խնամում, մեծացնում և պատանեկան տարիքի է հասցնում Դավթին և վտանգների պահին թխսամոր նման իր թևերն է տարածում ու իր հովանավորության տակ առնում Սասնա այդ ծուռ ու համառ մանկանը. պահում, մեծացնում, փայփայում է որբ Դավթին հարազատ որդու նման:

Չնայած այս կերպարի որոշ միակողմանի՝ իբրև միայն հաշվենկատ կնոջ (Ս. Գայսարյան⁵⁵ և Ս. Ավետիսյան⁵⁶) գնահատականներին, Իսմիլ խաթունը մեր հերոսավեպի բարդ համաձուլվածք ունեցող կնոջ կերպարն է՝ օժտված ինքնատիպ դրական հատկանիշներով: Այդ դրական հատկանիշը ակնհայտորեն երևում է հերոսուհու նկատմամբ ժողովրդի անաչառ վերաբերմունքից. վերջինիս «ողորմիին» արժանանում է նաև Իսմիլ խաթունը. «Դառնանք զողորմին տի տանք Իսմիլ խաթունին, Քառսուն ողորմի»⁵⁷:

Եզրակացություններ

Հերոսավեպում կանանց կերպարների զգալի մասը իրենց գործառույթներով և բնույթով դրական կամ յուրային են ի դեմս նախամայր, խաչապաշտ գերդաստանի դուստր Ծովինարի, Սասնա հերոսների կանանց՝ Դեղձուն Ծամի ու Արմաղանի, Խանդութի ու Գոհարի:

Ծովինարը հերոսավեպում հանդես է գալիս որպես նախամայր և նախօրինակ հերոսական գործերի. նա չի կենակցում օտար կամ կռապաշտ թա-

⁵⁴ Հ. Օրբելին այս երևույթը կապում է հեռավոր մայրիշխանության ժամանակներից պահպանված հետքի հետ, երբ մայր-կինը, իր տոհմի տնօրենը լինելով, ինքն էր վճռում, թե ով է արժանի իրեն պտղավորելու (Օրբելի 1956, 47):

⁵⁵ Гайсарьян 1939, 3.

⁵⁶ Ավետիսյան 2014, 78: Թե՛ Ս. Գայսարյանը և թե՛ Ս. Ավետիսյանը այս կերպարի վերաբերյալ ունեն բացասական եզրահանգումներ:

⁵⁷ Սասունցի Դավիթ 1961, 56:

գավորի հետ և անվերապահորեն ապավինելով աստվածային զորությանը՝ աղոթքով և ուխտով (Հելի վանք և այլուր) անցնում է մի շարք փորձությունների միջով և, դարձյալ աստվածային կամքով, անարատ կերպով հղիանում է, ծնում է երկվորյակ եղբայրներին:

Սասնա հերոսների ամուսնության ու սիրո պատմությունը, որն սկսվում է Դեղձուն Ծամով, հերոսավեպում քնարական երանգավորում ունի. այս կանանց սիրո, նվիրումի պատմությունը լի է գեղարվեստական խտացումներով, որով և հարստանում է հերոսավեպի սյուժեն:

Արտատեր Պառավը հերոսավեպում հիմնականում հանդես է գալիս դրական կերպարով, բայց և հանդիպում են տարբերակներ, որտեղ դրսևորված է այս կերպարի բացասական բնույթը:

Իսկ մյուս մասը բացասական կամ օտար կանանց կերպարներն են՝ Ձենով Հովանի կին Սառյեն, Չմշկիկ Սուլթանը և Դավթի դուստրը: Սրանք բացասական կամ օտար են մնում հերոսավեպի սյուժեում, քանզի նրանց դրսևորած վարքագիծը չի շտկվում, այլ ավելի է խորանում (ցանկասիրությունը կամ ռիսկալությունը, որը վերածվում է անդարձ խռովության և մարդասպանության):

Իսմիլ Խաթունը հերոսավեպում հանդես է գալիս, որպես օտար (հետագայում նաև հակառակորդ) երկրի թագուհի՝ յուրօրինակ բարոյական ըմբռնումներով օժտված կին, որով և պայմանավորված է այս թագուհու կերպարը հերոսավեպում:

Գրականություն

Աբեղյան Մ. 1966, Երկեր, հ. Ա, Երևան, ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 572 էջ:

Աբեղյան Մ. 1985, Երկեր, հ. Ը, Երևան, ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 679 էջ:

Ավետիսյան Ս. 2014, Վտանգված ինքնության ահագանգը «Սասնա ծռեր» էպոսում կամ էպոսի դասերը, Հայկական էպոսը և համաշխարհային էպիկական ժառանգությունը, Երևան, «Գիտություն», էջ 178-186:

Գալստյան Մ. 2004, Կորեկամշակ-շաղգամամշակ պառավի կերպարը «Սասնա ծռերում», Հայկական «Սասնա ծռեր» էպոսը ու համաշխարհային էպիկական ժառանգությունը (գիտաժողովի նյութեր), Երևան, էջ 113-117:

Դալայան Ս. 2002, Հայոց վիպական Սաթենիկ թագուհու կերպարի ծագումնաբանության շուրջ, Պատմա-բանասիրական հանդես, N 2, Երևան, էջ 193-213:

Դալայան Ս. 2008, «Վիպասանք» էպոսի առաջին «ճյուղը» և ամպրոպային դյուցազնատոհմի ծագումը, «Շնորհի ի վերուստ». Առասպել, ծես և պատմություն, հոդվածների ժողովածու՝ նվիրված Սարգիս Հարությունյանի 80-ամյակին, Երևան, «Գիտություն», էջ 19-50:

Եղիազարյան Վ. 2012, Կինը էպոսում, Հայկական «Սասնա ծռեր» էպոսը և համաշխարհային էպիկական ժառանգությունը (գիտաժողովի նյութեր), Երևան, «Գիտություն», էջ 194-206:

Եղիազարյան Վ. 2014, Գուսանը «Սասնա ծռերում», Հայկական էպոսը և համաշխարհային էպիկական ժառանգությունը, Երևան, «Գիտություն», էջ 151-158:

- Իսահակյան Ա. 1939, Փորձ մեր էպոսի դիցաբանության մասին, Երևան, Խորհրդային գրականություն, N 8-9, էջ 29:
- Հակոբյան Ն. 1983, Կերպարների կերտման սկզբունքը «Սասնա ծռեր»-ում, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 79 էջ:
- Համբարձումյան Հ. 2013, Սասունցի Դավթի երկրորդ հարվածն ու Մելիքի քույրը, «Էջմիածին», թիվ Գ, էջ 26-34:
- Համբարձումյան Հ. 2018, Պատում, մոտիվ, գրքային ավանդույթ, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 319 էջ:
- Հարությունյան Ս. 2010, Բանագիտական ակնարկներ, Երևան, 2000, «Գիտություն», 262 էջ:
- Հարությունյան Ս. 2000, Հայ առասպելաբանություն, Բեյրութ, «Համազգային» տպարան, 527 էջ:
- Ղարիբյան Ա. 2012, Պառավի կերպարի զարգացումը «Սասնա ծռեր» էպոսի չորրորդ ճյուղում, Հայկական «Սասնա ծռեր» էպոսը ու համաշխարհային էպիկական ժառանգությունը, Երևան, «Գիտություն», էջ 217-223:
- Պետրոսյան Ա. 1997, Հայկական էպոսի հնագույն ակունքները, Երևան, «Վան Արյան», 96 էջ:
- Ջանփոկադյան Մ. 2015, «Սասունցի Դավթի» ռուսական կյանքը, ռուսերեն թարգմանությունը՝ Հ. Համբարձումյանի, Երևան, Հեղինակային հրատ., 174 էջ:
- Սահակյան Ա. 1975, «Սասնա ծռեր» պատումների քննական համեմատություն, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 189 էջ:
- Սասնա ծռեր 1936, հ. Ա (խմբ.՝ Մ. Աբեղյանի, աշխ.՝ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի), Երևան, «Պետհրատ», 1128 էջ:
- Սասնա ծռեր 1944, հ. Բ, մաս առաջին (խմբ.՝ Մ. Աբեղյանի, աշխ.՝ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի), Երևան, «Պետհրատ», 1128 էջ:
- Սասնա ծռեր 1951, հ. Բ, մաս երկրորդ (խմբ.՝ ակադեմիկոս Մ. Աբեղյանի, աշխ.՝ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի), Երևան, «Պետհրատ», 1005 էջ:
- Սասնա ծռեր 1892, «Սասունցի Դավթի». Ժողովրդական վեպի երկու նոր վարիանտներ (Աբարանի և Մոկաց բարբառներով), գրի առավ Գարեգին սարկավազը, Թիֆլիս, «Շարամաձե» տպարան, 208 էջ:
- Սասնա ծռեր 1979, հ. Գ, գրառ. ու հրատ.՝ Ս. Հարությունյանի և Ա. Սահակյանի, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 583 էջ:
- Սասնա ծռեր 2000, 7 նորահայտ պատումներ (գրառումը, բնագր. պատր.՝ Ռ. Գրիգորյանի, աշխատակցույթ.՝ Ե. Մելիք-Մուրադյանի), Երևան, «Գիտություն», 280 էջ:
- Սասունցի Դավթի 1961, Հայկական ժողովրդական էպոս (համահավաք բնագիր) Երևան, «Հայպետհրատ», 334 էջ:
- Տերտերյան Ա. 1939, «Սասունցի Դավթի» հազարամյակը, «Սասունցի Դավթի» էպոսի 1000-ամյակին նվիրված հոդվածների ժողովածու, Երևան, ԵՊՀ հրատ., էջ III-XL:
- Օրբելի Հ. 1956, Հայկական հերոսական էպոսը, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 137 էջ:
- Гайсарьян С. 1939, Женские образы, «Литературная газета», 20 сентября, с. 3.
- Новиков Н.В. 1975, Образы восточнославянской волшебной сказки, Ленинград, «Наука», 253 с.
- Розанов И. 1939, Давид из Сасуна, «Литературная учеба», N 11, с. 38-49.
- Пропп В.Я. 1976, Фольклор и действительность, Москва, «Наука», 328 с.

ԿԱՆԱՆՑ ԿԵՐՊԱՐՆԵՐԸ «ՍԱՍՆԱ ԾՈՒՆԻ» ՀԵՐՈՍԱՎԵՊԻ ՄՈԿՍԱ ՊԱՏՈՒՄՆԵՐՈՒՄ

Աննա Պողոսյան

Ամփոփում

«Սասնա ծռեր» հերոսավեպում կանանց կերպարները բաժանվում են երկու հիմնական խմբերի՝ *հարազատ* և *օտար*: Ընդ որում, ամենահարազատը նախամայր Ծովինարի կերպարն է: Այս կերպարներն ունեն վաղնջական-առասպելական հիմքեր, նրանցից շատերի զուգահեռները կամ նախատիպերը առկա են տարբեր ժողովուրդների վեպերում: Նրանք խտացնում կամ տիպականացնում են տղամարդ հերոսների արարքները, կանխում կամ է՛լ ավելի են սրում կոնֆլիկտային բախումները և վճռական դեր ստանձնում վիպական անցուդարձի զարգացման ընթացքում:

Հերոսավեպում կանանց կերպարները կերտված են ժողովրդական բանաստեղծական մտածողության իդեալական պատկերացումներով և, անշուշտ, հերոսական շեշտադրումով:

Բանալի բառեր՝ կին, կերպար, հարազատ և օտար, հերոսավեպ, սյուժե, վաղնջական-առասպելական, հակասություն:

ЖЕНСКИЕ ОБРАЗЫ В ПОВЕСТВОВАНИЯХ МОКСА ГЕРОИЧЕСКОГО ЭПОСА «САНА ЦРЕР»

Анна Погосян

Резюме

Анализ женских образов героического эпоса «Сана црер» показывает, что в эпосе действуют десять женских образов, которые, с точки зрения отношений с героями эпоса, делятся на две основные группы: *родные* и *чужие*. Причем, самый родной – это образ праматери Цовинар. Эти образы имеют древние мифические основы, образные параллели или следы многих из них есть в эпосах разных народов. Эти образы сгущают или типизируют поступки героев-мужчин, предотвращают либо еще более обостряют конфликтные столкновения и играют решающую роль в развитии событий эпоса.

Женские образы в эпосе являются воплощением идеальных представлений народного поэтического мышления.

Ключевые слова – женщина, образ, родной и чужой, героический эпос, сюжет, древний-эпический, противоречие.

**CHARACTERS OF WOMEN IN NARRATIVES OF MOKK' OF THE HEROIC EPIC
"DAREDEVILS OF SASUN"**

Anna Poghosyan

Abstract

The analysis of female characters of the heroic epic "Sasna Tsrer" revealed that there are ten female images in the epic, which are divided into two main groups from the perspective of relation to the heroes of the epic: relatives and aliens. Moreover, the dearest is the character of the foremother Tsovinar. These images have ancient mythical roots, figurative parallels or traces of many of them are observed in the epics of various peoples. These images thicken or typify the actions of male heroes, prevent or exacerbate conflict clashes, and receive a decisive role in the development of the events of the epic.

Female images in the epic are created by powerful epic-artistic poetry, ideal representations of folk poetic thinking and, undoubtedly, with heroic accents.

Key words – woman, character, relative and alien, heroic epic, storyline, primordial-epic, contradiction, native.